

դարձնէ մեզ. «Աղնիւ, ծառայ բարի և հաւատարիմ, մուտ յուրախութիւն Տեառն»։ Հետեւաբար, չմոռնանք թէ միշտ պէտք ունինք ներողութեան՝ ընկերային մեր պարտականութեանց մէջ թերացումներու համար։

(3) — Մեր թերացման և անփութութեան յանցանքները և պարտքերը պէտք ունին ներողութեան։ Արդէն վերոյիշեալ երկու կէտերը լուսաբանելով պարզելու աշխատած եղանք, թէ մեր թերացումի և անփութութեան պարտքերը մեր ո՞ր յարաբերութեանց մէջ կը կեդրոնանան։ Բայց, տխուր և ցաւալի իրողութիւնը այս է, որ ունինք այս յանցանքներն ու պարտքերը. չենք կրնար պատճառանքներ գտնել առարկելու, թէ այս մասին անպատասխանատու ենք, թէ Աստուած մեր կարողութեանէն բոլորովին բարձր և մեր հասողութեանէն բոլորովին հեռու պարտականութիւններ դրած է մեր վրայ։ Այսպիսի առարկութիւններ եթէ երբեք մեր շըրթուքները բարբառին՝ մեր սիրտերը չեն կրնար համաձայնիլ մեր շըրթուքներուն հետ. հետեւաբար, անօգուտ պատճառանքներ են ասոնք, քանի որ մեր զիտութեան, կըրթութեան և յարաբերութեանց աստիճանին հետ համահաւասար և զուգընթաց կ'երթան մեր պարտականութիւններն ալ։ Եթէ պարտականութեան մը զիտակցութիւնը ունինք, ունինք նաեւ զայն կատարելու կարողութիւնը։

Բայց կրնայ հարցուիլ, թէ ինչո՞ւ մեր այս կարողութեան գործադրութիւնը բարւոք կատարուած պարտականութեան մը բոլոր պայմանները չգոհացներ։ Ասոր պատճառը փնտռելու ենք մեր բարոյական բնութեան փտութեանց մէջ։ Ինչո՞ւ համար հրեշտակները չեն թերանար և անփոյթ չեն գտնուիր իրենց պարտականութեանց մէջ. — որովհետեւ անոնք իրենց պարտականութեանց զիտակցութեան հետ ունին նաեւ բարի կամք մը, յօժար տրամադրութիւն մը, սուրբ բաղձանք մը և անմեղ բնութեան մը բոլոր թափը՝ իրենց այս պարտքերուն հատուցման համար, և ահա ասո՞ր համար չեն թերանար, չեն ծուլանար, չեն դադրիր։

ԳՐ. ՍՐԿ. Հ. ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ
(Շարունակելի՛ 14)

ԱՆՄԱՀՈՒԹԵԱՆ ԿԱՐԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Անմահութեան հաւատալու ամենէն ծանօթ գծաւարութիւնը թերեւս սա է որ երեւոյթները անոր դէմ են։ Ով որ տեսած է մարդու մը աստիճանաբար ծերանալը, անոր մտքին տկարանալը իր մարմնոյն թառամելուն չափով, մինչեւ որ, միտքը պարպուի, մարմնին քունը տանի, կը հասկնայ անմահութեան դէմ երեւոյթին յամառ փաստը։ Ամէն ինչ որ կրնանք տեսնել, կը մեռնի, եւ որովհետեւ մեզի համար ամենէն համոզիչ փաստը մեր զգայարանքներուն ուղղակի վկայութիւնն է, մեր միտքերուն եւ անհատականութեան շարունակութեան մասին հաւատքի միջեւ մտած է աչքերու արգելքը։ Մեր աչքերը կը վկայեն մեռած եւ փոշիացած մարմնոյն մասին. մեր ականջները կը վկայեն թէ ձայնը լուռ է. մեր ձեռքերը կը վկայեն թէ այլ ևս կարելի չէ պատասխան առնուլ, նոյնիսկ ձեռքի սեղմումով մը, մեր ամենաստիպողական եւ կաթողին կոչերուն։ Մեր բոլոր զգայարանքները լեզու կ'ըլլեն եւ կը պոռան թէ մեր բարեկամը մեռած է։ Մարդոց մեծագոյն մասին համար, այս պարզ իրողութիւնը միակ մեծագոյն դժուարութիւնն է հաւատքի ճամբուն վրայ։

Այս խոչընդոտը, սակայն, անկանոն կամ անխնամ մտածումով իսկ յայտնապէս տարհամոզիչ է։ Եթէ նայուածքներով ապրէինք, պիտի ապրէինք ամենէն կարեւոր իրողութիւններուն մասին ամենակոշտ տեղիտութեան մէջ, ոչ միայն հոգեւոր, այլ եւ ֆիզիքական աշխարհին նկատմամբ։ Արեւը այնպէս կ'երևի թէ կը շարժի, բայց չի շարժիր։ Երկիրը այնպէս կ'երևի թէ տափակ է, երբ կ'ընդունէ, եւ այնպէս թէ տեղը կեցած է, երբ մէկ վայրկեանի մէջ կը տեղափոխուի աւելի քան հազար մղոն։ Կէսօրին աստղերը զացած կը թուին, բայց անոնք հոն են։ Շիտակ գաւազան մը դրէք հանգարտ լիճի մը մէջ եւ ան ծուռ կ'երևի, մինչդեռ տակաւին շիտակ է։ Դրէք կապոյտ ապակի մը ձեր մէկ աչքին վրայ ու դեղին քապակի մը միւս աչքին վրայ եւ, ճերմակ սենեակի մը մէջ մտնելով զայն պիտի տեսնէք համակ կանաչ։ Ֆի-

զիջական տիեզերքին ծանօթութեան մէջ ամէն յառաջդիմութիւն ձեռք բերուած է զգայարանքներուն վկայութեան քննադատութեան միջոցաւ, իրերուն երեւցած վիճակին ետեւէն իրերուն եղած վիճակին երթալով:

Երբ առաջին նոր աստղաբաշխութիւնը ներկայացուց իր յեղափոխական ըմբռնումը աշխարհի մասին, ջանալով համոզել մարդիկ ի մասին գնդածեւ երկրի մը որ արեւուն շուրջ թերատներ կը գծէ, աւանդական տեսարանութիւնը ապաստանեցաւ յայտնի երեւոյթին մէջ, իբրեւ անառիկ բերդի մը մէջ: Մեկանշթօն կ'ըսէր, Կոպեռնիկոսի դատապարտութեան մէջ, «Աչքերը կը վրկայեն թէ երկինք կը դառնայ քսանը չորս ժամուան միջոցին: Բայց կարգ մը մարդիկ, կամ նորասիրաբար եւ կամ խելք ցուցնելու համար, վճռած են թէ երկիրը կը դառնայ»: Բոլոր ողջմիտ մարդիկ խիստ վրստահութեամբ ոտքի կ'ելլեն հաստատելու համար տեսողութեան ակներեւ փաստը: Երեւոյթին զօրութիւնը որչափ յարատեւ է մարդոց միտքերուն վրայ որ նոյնիսկ վերջին կէս դարուն մէջ հին փաստերը անհամար անգամ ներկայացուած են, հըռչակաւոր քարոզի մը մէջ, ծափահարող ունկնդիրներուն: Առաւօտուն արեւը տանը մէկ կողմին վրայ է, կ'ըսէր քարոզիչը, իսկ կէսօրէն վերջ միւս կողմին վրայ, եւ որովհետեւ տունը տեղափոխուած է, արեւը տեղափոխուած է: Որչափ արժէք ունի նայուածքներու փաստը: Աչքին տեղը դատողութեան զրուիլը, իրերու երեւոյթին տեղը ստուգուած իրականութիւններու զրուիլը, աշխարհի ծանօթութեան մէջ յառաջդիմական ամէն քայլի հետ պատասխանած ստացուածք մըն է:

Մարդ տեսողութեամբ չի կրնար աւելի քալել ֆիզիքական գիտութեան մէջ քան հոգեւոր ճշմարտութեան համար փնտռողքի մէջ. ան պէտք է քալէ հասկացողութեամբ թափանցելով (insight): Տեսողութիւնը կ'ըսէ թէ մարդ աւելի կը պզտիկնայ երբ հեռւորութեան մէջ փախչի. հասկացողութեամբ թափանցողութիւնը կ'ըսէ թէ չի պզտիկնար: Տեսողութիւնը կը տեսնէ միայն զէպքերու անկապակից շարքեր: Հասկացողութիւնը կ'ըմբռնէ կառավարող օրէնքներ, տիրապետող եւ անփոփոխ: Տեսողութիւնը

կը տեսնէ տափարակ երկիր մը, շրջանակուած մոլորակներով, եւ ամէն ինչ որ գիտութիւնը կ'ուսուցանէ նայուածքները չեն փոխեր բնաւ. բայց հասկացողութեամբ թափանցողութիւնը գիտէ թէ բոլոր նայուածքները կեղծ են: Ո՛րչափ տիեզերական է հասկացողութեամբ թափանցողութեան միջոցաւ տեսողութեան այն քննադատութիւնը թէ ենթադրութիւնը միշտ սա է որ որեւէ բանի մակերեւութական երեւոյթը անբաւարար կամ բոլորովին ճշմարիտ է: Բոլոր մեր միւս ծանօթութեան համեմատութիւնը կատարեալ պիտի ըլլար եթէ տեսողութիւնը ըսէր թէ մարդը կը մեռնի եւ հասկացողութեամբ թափանցողութիւնը յայտարարէր թէ ան կ'ապրի գեղեմանէն անդին:

Այս ընդհանուր նկատողութիւնը կարեւորութիւն կը ստանայ մեր խնդրին համար, եթէ կ'ըմբռնենք թէ, ընդունելով անմահութեան ճշմարտութիւնը, կը մնայ տրամաբանել թէ չենք կրնար տեսնել ճշմարտութիւնը մեր ֆիզիքական աչքերով: Մեծ գիտարանի մը մէջ, երբ զանգակը — որ կը շարժէ հեռադիտակը երկրին շարժումին հետ միաժամանակ — պատահմամբ կանգ կ'անէ, կարելի է տեսնել երկրին կլոր դառնալը: Որովհետեւ այն ատեն աստղերը եւ մոլորակները վեհաշուք գնացքով մը կ'անցնին ոսպնածեւ ապակիին առջեւէն, եւ որովհետեւ մէկը կը հսկէ, հասկացողութեամբ թափանցողութեան ճշմարտութիւնը յստակ կը դառնայ նոյնիսկ ֆիզիքական տեսողութեան: Գիւտի այդպիսի հնարիմացութեամբ երկրի շարժումը կրնայ տեսնուիլ, բայց ո՞վ կրնայ յուսալ որեւէ կերպով աչքին պաշտօնը փոխադրել իրեն յատուկ մարդէն դուրս եւ ակնկալել որ նա վկայէ ապագայ կեանքին մասին: Եթէ ոչ բացարձակապէս հոգեբանական խուզարկութեան մարդին մէջ, ան պէտք է ընդունի տեսողութեան բոլորովին անկիրարկելիութիւնը անմահութեան խնդրին: Միակ արժէքաւոր վկայութիւնը որեւէ ծեծուած խնդրի մէջ վկայութիւնն է ըմբռնումի եւ հասկացողութեան այն զօրութիւններուն որոնք յարմար են ձեռք առնուած խնդրին: Անմահութեան ճշմարտութիւնը մտածումի խնդիր մըն է եւ ոչ թէ երեւոյթի, տրամաբանութեան եւ նայուածքնե-

րու: Անմահութեամբ զբաղելու յարմար ըմբռնումի գործարանը միտքն է եւ ոչ թէ աչքը: Նայուածքները, հետեւաբար, բուրբոյլին տարհամոզիչ փաստ մըն են, եւ ան որ կ'ուրանայ անմահութիւնը երեւոյթի պատճառաւ միեւնոյն իմացական դասակարգին մէջ է էապէս ինչպէս այն տղան, որ, Ուրնտըրլանտի մէջ Ալիսին եղանակով, կ'ենթադրէ թէ մարդիկ իրապէս կը պղզտիկնան կամ կը մեծնան տեսնողին աչքէն անոնց ունեցած հեռաւորութեան համեմատութեամբ, որովհետեւ ատիկա կը նմանի այդ կերպին:

Անմահութիւնը ընդունելու կերպին մէջ միւս խոչընդոտը, որ թէեւ նախընթաց խոչընդոտին չափ հասարակ չէ, բայց քաղմաթիւ միտքերու վրայ տպաւորիչ է, խոնարհ ծագումն է մարդու հաւատքին ապագայ կեանքին վրայ: Նախնական վայրենին, իր գեղջկական տան մէջ ափնաս բնակած, երազին մէջ գիշերը կ'երթայ այցելել որսի վայրերը, կամ պատերազմելու համար երկիրներու մէջ որոնք շատ հեռու են այն տեղէն ուր կը գտնուի իր մարմինը: Ուրեմն ո՞րչափ անխուսափելի է անոր ենթադրութիւնը թէ ինք հոգի մը ունի, բաժանելի իր մարմնէն, որ կրնայ թողուլ ըստ կամս մարմինէ տունը, անցնիլ մեծ տարածութիւններէ եւ վերադառնալ: Այդպէս է, ըստ Հէրպէրթ Սթենսլիի, հոգիի գաղափարին խոնարհ ծագումը: Ծատերու համար վհատեցուցիչ մտածում մըն է որ մարդուն հաւատքը իր անտեսանելի եսին վրայ, իր ծագումը կ'առնէ ա՛յնչափ աւելորդապաշտօրէն ենթադրութեամբ մը որ հիմա կը ժխտուի քունի հոգեբանութեամբ: Եւ նոյն իսկ աւելի խռովեցուցիչ է ան երբ այս հիման վրայ անմահութեան շուրջ հաւատքի ծագումը պարագայօրէն կը նկարագրուի: Որովհետեւ երբ նախնական վայրենին իր պետը կը կորսնցնէ պատերազմի մէջ, եւ թաղումէն վերջ, գիշերը, կը տեսնէ իր երազներուն մէջ, պատուուած ռազմիկին վերադարձը, կը լսէ անոր խօսիլը եւ կը խօսի անոր իբր պատասխան, որչափ անխուսափելի է այն ենթադրութիւնը թէ հոգին, բացակայ մարմնէն՝ մահուան մէջ ինչպէս քունի մէջ, տակաւին գոյութիւն ունի եւ տէրն է այն կարողութիւններուն որոնք

հոս իրեն կը վերաբերէին: Հետեւաբար, բոլոր նախնական ժողովուրդներուն միջեւ, մեռելալին բնակավայրը որոշակի կ'երեւակայուէր, եւ շուքերու այս վայրէն բարեկամները որոնք գացած էին, կը վերադառնային՝ երազներու մէջ զգուշացնելու եւ խորհուրդ տալու իրենց սերունդին: Հիւսիսային Ամերիկայի Հնդկիկին մեռելավայրը երջանիկ որսի վայր մըն էր, Արեւմտեան կողմը: Մօօրիին համար՝ ան կը գտնուի մեծ գահալէժի մը ստորոտը: Ըստ Ֆիննսերուն եւ Աւստրալիացիներուն՝ մեռելները կը բնակէին հեռաւոր կղզիի մը մէջ: Ըստ Բոլինէզեաններուն՝ անոնք կը բնակէին լուսնին մէջ: Իսկ Մեքսիկացի եւ Բերուցի մեռելները՝ արեւուն մէջ: Եւ ամենէն ժողովրդական գաղափարը՝ հին Տեւտոններուն, եգիպտացիներուն, Յոյներուն, Հռոմայեցիներուն եւ Իսրայելացիներուն միջեւ, մեռելներուն սահմանուած վայրը ստորերկրեայ քարանձաւ մըն էր, ուրկէ խորհրդաւոր, լաւ պահպանուած անցքեր կ'առաջնորդէին դէպի երկրի մակերեսը: Այս բնակարանէն մեռելներու ստուերները երբեմն կրնային կանչուիլ, ինչպէս Էնտոցի հարցուկը կանչեց Սամուէլի ոգին: Այդ տեղերէն յաճախ յարութիւններ կը պատահէին, որոնցմով յագեցած են բոլոր կրօնքներուն պատմութիւնները: Եւ շարունակ, երազներու մէջ, մեռելները խորհուրդներ կուտային ողջերուն: Այդպէս է, ըստ մարդաբաններուն, անմահութեան վրայ մարդկային հաւատքին կանխագոյն պատմութիւնն ու ծագումը: Բոլոր ժողովուրդներուն մէջ, ամէն տեղ, ապագայ աշխարհի մը մասին այդպիսի գաղափարներ ծագած են, եւ անմահութեան մասին բոլոր յոյսերը ուղիղ գծով սերունդներն են այս վաղեմի աւելորդապաշտական երազներուն: Ե՞նչմարիտ է — կ'ըսէ Մաքս Միւլլէր — եւ կը կարծեմ թէ երբեք հերքուած չէ, որ նոյն իսկ ամենէն խոնարհ վայրենիները որոնք հիմա կ'ապրին, մարմին համար եւ հոգիի համար բառեր ունին: Եթէ առնենք Թասմանցիները, վերջերս չիջած ցեղ մը վայրենիներու, կը գտնենք որ, որքան ալ տարբեր գիտողներ իրարու հակառակ գաղափարներ յայտնեն անոնց իմացական կարողութիւններուն եւ տաղանդներուն վերաբերմամբ, համաձայն են որ անոնք անունք

ներ ունին հոգիի եւ հոգիներու համար. եւ աւելի ըլլալով՝ անոնք ամէնքը կը հաւատան հոգիի անմահութեան: Ի՞նչ վստաւութիւն կրնանք ունենալ հաւատքի մը վերայ, որ նախնական վայրենիներու մէջ ծագում առած է, երազները իբր իրականութիւն առնելով:

Ապահովաբար ճշմարիտ է որ կան կարծիքի բազմաթիւ տարբերութիւններ գիտուններուն միջեւ, մարդուն անմահութեան հաւատքին աճման այս թովիչ պատմութեան վերաբերեալ, բայց պարզ է որ որչափ ալ դժուար ըլլայ ծագումին բարձրանալ հիմա, մենք պէտք է հետեւինք յաւիտենական կեանքի վրայ մարդու հաւատքին ետ ետ երթալով մինչեւ խոնարհ ծագումները: Մեր յոյսը չքեղ թեւերով թիթեռնիկի մը նման որչափ ալ ազատ ըլլայ թռչելու՝ ան ատենօք սողացող որդ մըն է եղած: Այդ մասին, պատմական իրողութիւնները, գրականութեան եւ սովորութեան փաստերը, հոգեբանութեան վկայութիւնը վերջնականապէս կ'ապահովեն մեզ: Պատճառները, որոնց անունով մարդկութիւնը առաջին անգամ սկսաւ հաւատալ անդրբերդմանական կեանքին, պատճառներ են զորս պիտի համարէինք ամենակոշտ աւելորդապաշտութիւններ: Երբ, սակայն, այս ակներեւ իրողութեան վրայ կը ծանրանան, ինչպէս շատ միտքերու մէջ կը պատահի, իբրեւ պատճառ մը անմահութեան չվստահելու, ո՞րչափ յստակօրէն տարհամոզիչ է առարկութիւնը: Ամէն բան խոնարհ ծագում ունի: Խղճմանքն իսկ, որ այնչափ հրամայականօրէն կը հրամայէ մեզի. մտածումի կարողութիւնը, որով մեր գիտական զննութիւնները կարելի եղած են. բոլոր մեր կարողութիւններն ու տաղանդները խոնարհ ծագումներ ունին: Երեւան կարենալ հանուելիք ամենանախնական վիճակներուն լոյսին մէջ է որ պիտի գնահատուին բարոյական արժէքները եւ պիտի վճռուի անոնց վաւերականութիւնը: Բարոյական պատասխանատուութեան զարգացման մէջ իւրաքանչիւր վիճակ որչափ ալ նրբին գծուի, բարոյական զգացման ամենատարրական ձեւէն սկսելով մինչեւ Սալոմոնայի(*) ուղղամտութիւնը եւ կամ Լին-

քընի համբերատար անձնագոհութիւնը, ոչ մէկ նետարդ կը պակսի յառաջդիմութեան վերակազմութեան մէջ. իրական խնդիրը այսպէս չի շօշափուիր: Մարդ կրնայ բացատրել կաղնի մը՝ բարձրանալով անոր պետուլին, խոզկաղնիին: Որեւէ յառաջդիմութեան մեկնութիւնը պէտք է փնտռուի անոր արդիւնքին մէջ, ոչ թէ ծնունդին, որովհետեւ արդիւնքը միայն կը յայտնէ թէ ինչ պարունակուած է սերմին մէջ: Հետեւաբար, ամենատարրական բարոյական գիտակցութիւնն իսկ եթէ երեան հանուէր, անոր գնահատութիւնը միշտ պիտի ըլլար պարտաւորութեան այն հրամայական ըզգացման սահմաններուն մէջ, որ յարակից եղաւ անոր եւ որ հիմա, անկէ զարգանալով, դարձեր եղեր է աշխարհի մեծագոյն հոգածութիւնը: Մագուսներու արտագծումը չի կրնար ազդել որեւէ բանի իրական նշանակութեան վրայ: Մենք չենք գտեր մարդը նախասողմէն. կը գտենք նախասողմը մարդէն:

Երբ կ'ըմբռնենք որ իմացականութեան առաջին ծագման հետ մարդիկ կը վիճաբանին արեւուն շուրջ, թէ ան արդեօք միեւնոյն գունդն է այսօր ինչ որ էր հոս երէկ, թէ աստուածներուն կողմէ օր ըստ օրէ ի նորոյ ստեղծուած տարբեր մարմին մըն է, որովհետեւ ասիկա սկզբնաւորութիւնն է աստղաբաշխութեան, առանց դատարանի չենք ջնջեր մեր կալիլէոսն ու Բէփլերը, կշտամբելով զանոնք իրենց գիտութեան նախնական սկզբնաւորութիւններուն համար: Յաւէտ հպարտութեամբ կը հսկենք մարդկային մտքի ծագման վրայ, ազօտօրէն ըմբռնելով խնդիրներ որոնց վերայ ցեղին ամենաիմաստուն իմացականութիւնը տակաւին պիտի մարդուի, եւ տարտամօրէն թափանցելով լուծումներուն, որոնք, որչափ ալ նախնական ըլլան, յարաճուն գիտութեան դարերուն մարդարէականներն են: Երբ մեր մայր եկեղեցիները օրէնքէ դուրս հռչակուեցան որովհետեւ մեր նախահայրերը յարմար հիւղեր միայն կը շինէին, երբ Պափս եւ Մօցարդ ծիծաղե-

Իտալացի քարոզիչ, ծնած ի Ֆէրրարէ: Առանց յաջողութեան փորձեց հիմնել Ֆլորանսի մէջ կէս-աստուածապետական, կէս-աւակալար սահմանադրութիւն մը ու այրուեցաւ իբրեւ հերետիկոս (1452-1498): ՏԱՆՕԹ. ԹԱՐԳՄԱՆՁՆ

(*) (Երեմիա), Տօմինիկեաններուն կարգէն

ԿՐՕՆԱ-ԱՅԳԱՅԻՆ

ԵՐԿՈՒ ՏԱՐՐԵՐԸ

Չենք ըսեր «երկու կէսերը», ոչ իսկ «երկու մասերը». այդպիսի որակումով մը ճիշդ պիտի բացատրած չըլլայինք անոնց ազդեցը իրարու հետ՝ նկատմամբ ազգային կազմութեան և գոյութեան հարցին: Հոգեւորականութիւնը և աշխարհականութիւնը մեր մէջ, չափի և համեմատութեան վերաբերմունքով չէ որ իրարու մօտ եկած և իրենց միաւորութեամբը ուժաւորած են ազգային կեանքը, այլ զիրենք ստորոգող առանձնաւորութիւններուն անհրաժեշտ պատշաճեցումովը իրարու, իրենց բնորոշիչ առաւելութիւններուն ազուցումովը իրարու մէջ: Անոնք «տարրեր» են միմեանց նկատմամբ. տարրեր՝ որոնք կրնան յարակցիլ միայն, և ո՛չ թէ կտորներ կամ բաժիններ, որոնք կը կցուին այսօր իրարու այնքան զիւրութեամբ՝ որքան հեշտիւ վաղը պիտի խզուէին իրարմէ: Պատահականութիւնը չէ անոնց կապը, այլ անհրաժեշտութիւնը: Դարերուն դասն է այս. պատմութեան պատգամը, որ ոչինչ ունի իր մէջ պատրողական: Ու այդ դասն է որ, իբրեւ տարեկան կարգախօս մը, նորէն կուզան տալ մեզի Ղևոնդեանք և Վարդանանք, իրենց տօնին առիթով:

Ի՞նչ կը դառնան որովհետեւ կանխագոյն երաժշտութիւնը կը փայփայուէր խեցիի փեճեկներով կամ ծեծուած գաւազաններով, երբ բանաստեղծութիւնն ու սէրը, զիտութիւնն ու դաստիարակութիւնը, կը հեղինակին իրենց հում ծագումներուն պատճառով — այն ատեն անմահութեան վրայ մարդուն հաւատքը կրնայ դողալ չի զարգացած կերպերուն առջեւ որոնցմով կանխագոյն մարդոց զայն յղանալը գիտենք: Պէտք չէ որ բռնադատենք արտոյտները որ կ'ապրին ջուրին տակը որովհետեւ իրենց նախահայրերը ձուկեր եղած են:

(Շարունակելի)

X

Ազգերը իրենց գոյութեան բախտորոշ պահերուն է որ ի յայտ կը բերեն իրենց հոգեկան ինքնութիւնը, իրենց ցեղային նկարագիրը բաղադրող ոյժերուն արժէքը. ու մեր անցեալին մէջ՝ 451ը, Աւարայրի կռիւին թուականը, զերազանցօրէն այդպիսի պահ մը եղած է իրապէս: Իբրեւ Ազգ և իբրեւ Եկեղեցի, մեր ինքնութեան որոշադրումը կը պարտինք այդ թուականին, երբ, աշխարհի այդ ժամանակի ամենէն մեծագոր պետութիւնը, որ իր Աքիմենեան շրջանին, ճիշդ տասը դարեր առաջ, Թերմոպլէի կիրճին առջև հասկցեր էր թէ միայն թիւը չէ որ կը շինէ ոյժը, այս անգամ ևս, իր Սասանեան Հարստութեան ամենէն մոլեգին օրերուն, Աւարայրի առջև վերահասու եղաւ թէ արդարեւ բաղմութենէն և երեցող մեծութենէն առաջ և վեր՝ ուրիշ և աւելի իրական զօրութիւն մը կայ, և թէ ապրելու իրաւունք ունի ազգ մը, երբ իր մէջ կան մարդիկ որոնք գիտեն և կրնան իրենց համար պարտականութիւն համարել մեռնիլ՝ անոր համար նուիրական սկզբունքի մը սեղանին առջև:

Վարդանանք և Ղևոնդեանք, մեր մէջ, այդ սկզբունքը ամենաբարձր աստիճանի մը վրայ փառաւորողները եղան յաւէտ: Անոնցմէ առաջ իրաւ է թէ ունեցած ենք իրենց նմանները. չորրորդ դարու առաջին կիսուն՝ Շապուհի բացած պատերազմին մէջ մեռած Վաչէ Մամիկոնեանը, իրեն հետ ինկած նախարարներու և զօրաց բաղմութեան մը հետ, որոնց յիշատակին ազգային տօնի նուիրականութիւն մը տուաւ Վրթանէս՝ 338ին: Ունեցած ենք անշուշտ իրենցմէ վերջն ալ, ազգային և կրօնական իտէալին համար նահատակուած քաջերու շար ի շար հոյլերը, որոնց գիծը արեան թափօրի մը տողանցութեամբ կուգայ կը հասնի ահա մինչև մեր օրերը: Բայց կարելի չէ ուրանալ թէ Ղևոնդեանց և Վարդանանց տոհմը մնաց ընդմիշտ անգերազանցելի, իբրեւ մեր ժողովուրդին միաշունչ և միասիրտ, հաւատքով և զիտակցութեամբ ծառացումը՝ լոյսի և ազատութեան իր իրաւունքը արհամարհող բիրտ սաստկութիւններու դէմ: Իրմէ առաջ այդ ոգւով կատարուած շարժումներուն աւելի կանոնաւորեալ կատարելութիւնը՝ անոնց այդ գործը ատով իսկ եղաւ նաև տիպար